

ГЛАВА 4. ДОДАТКИ

ДОДАТОК 4.1. ГОМЕОСТАЗ І ПАТОГЕНЕЗ. ТРИ ПРИНЦИПИ ПАТОГЕНЕЗУ

Однією з кардинальних ознак хвороби є порушення гомеостазу в широкому розумінні цього слова. У процесі життєдіяльності під впливом різних чинників параметри гомеостазу відхиляються то в один, то в другий бік, але не виходять за межі норми завдяки існуванню відповідних механізмів. Рівень відхилень параметрів гомеостазу (ΔH) визначається двома чинниками: (1) факторами збурення (F), які намагаються вивести ці параметри за межі норми, і (2) механізмами антизбурення (A), призначеними, навпаки, утримувати гомеостатичні показники в нормі. Цю залежність можна охарактеризувати формулою:

$$\Delta H = \frac{F}{A}$$

За умов норми ΔH є відносно сталою величиною ($\Delta H = Const$), тому що F і A – відносно сталі величини. У разі, коли F зростає, що відбувається при збільшенні інтенсивності звичайних фізіологічних подразників, відповідно збільшується й A , завдяки чому вдається підтримувати параметри гомеостазу в межах норми.

$$\frac{\uparrow F}{\uparrow A} = \Delta H$$

Такий стан, як зазначалося вище, має назву *адаптації*. Відповідність між F і A за цих умов настає завдяки існуванню контуру регуляції, який включає в себе (1) аферентну ланку (рецепцію або сприйняття змін параметру гомеостазу), (2) регуляторний центр, (3) еферентну ланку, якою, власне, і є реакції та процеси, що забезпечують відновлення зміненого гомеостатичного показника (рис. 4.1).

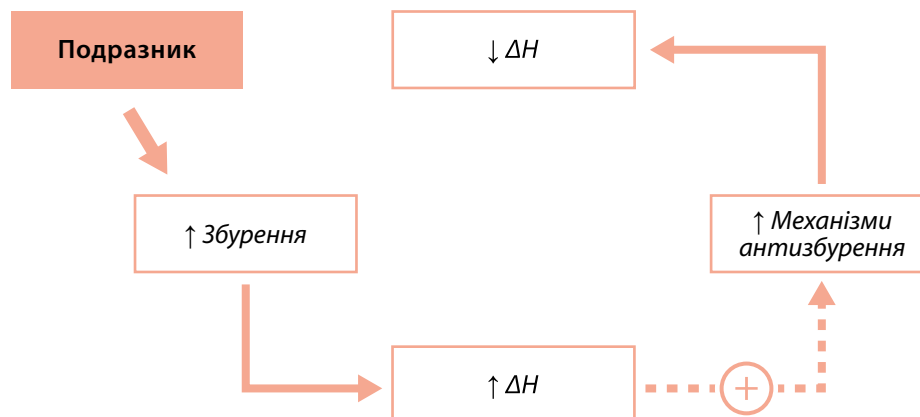

Рис. 4.1. Регуляторний контур, що забезпечує розвиток адаптації

Якщо ж на організм діє не звичайний фізіологічний подразник, а патогенний фактор, то збурення, що виникає, є ніщо інше як *власне патологічні зміни* (порушення, ушкодження, руйнація) (див. вище), а механізми антизбурення – це *захисні, компенсаторні реакції*. Якщо перші позначити P , а другі – R , то наша формула набуде такого вигляду:

$$\uparrow \Delta H = \frac{P}{R}$$

Це означає, що порушення гомеостазу прямо пропорційні власне патологічним змінам в організмі і обернено пропорційні інтенсивності захисних, компенсаторних реакцій. Легко бачити, що наведена формула є ідентичною “формулі хвороби” (див. додаток до глави 2) і відображає патогенетичний бік цього процесу. Аналіз описаної вище закономірності дає можливість виділити три важливих принципи патогенезу.

I. Принцип єдності і протилежності власне патологічного і захисного компенсаторного.

Образно кажучи, на всяку дію є протидія. Як видно з рис. 4.2, власне патологічні зміни, що виникають унаслідок дії патогенного фактора, спричиняють посилення захисних компенсаторних реакцій, спрямованих на відновлення порушеного гомеостазу. Такий стан має назву *компенсації*, а її контур нічим не відрізняється від контуру адаптації (порівняйте з рис. 4.1).

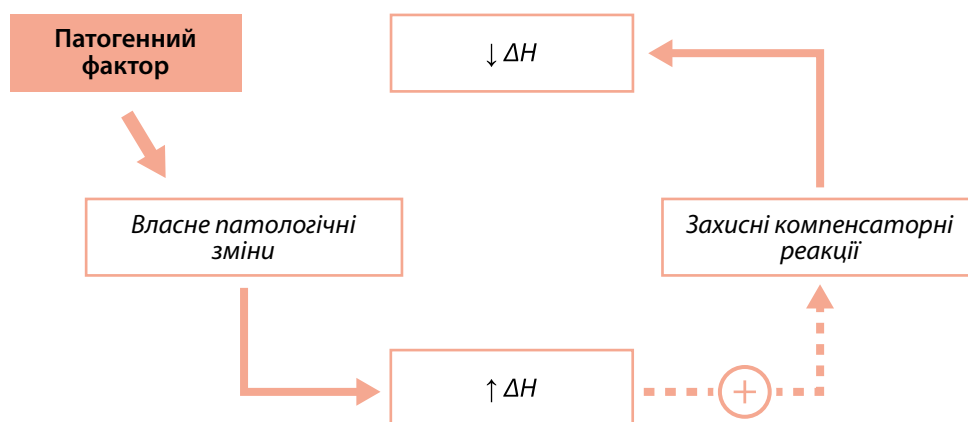

Рис. 4.2. Регуляторний контур, що лежить в основі компенсації

Якщо, незважаючи на дію патогенного фактора, вдається завдяки мобілізації компенсаторних механізмів утримувати ΔH у межах норми, то таку фазу патологічного процесу можемо позначити як *стадію компенсації*.

Якщо ж ΔH виходить за ці межі, то патологічний процес переходить у *стадію декомпенсації*. Це означає, що власне патологічні зміни за своєю інтенсивністю переважають інтенсивність захисних компенсаторних реакцій.

II. Принцип двох варіантів запуску патологічного процесу.

Вихід параметрів гомеостазу за межі норми ($\uparrow \Delta H$) може бути зумовлений двома чинниками: (1) збільшенням інтенсивності збурення ($\uparrow F$) і (2) зменшенням потужності механізмів антизбурення ($\downarrow A$).

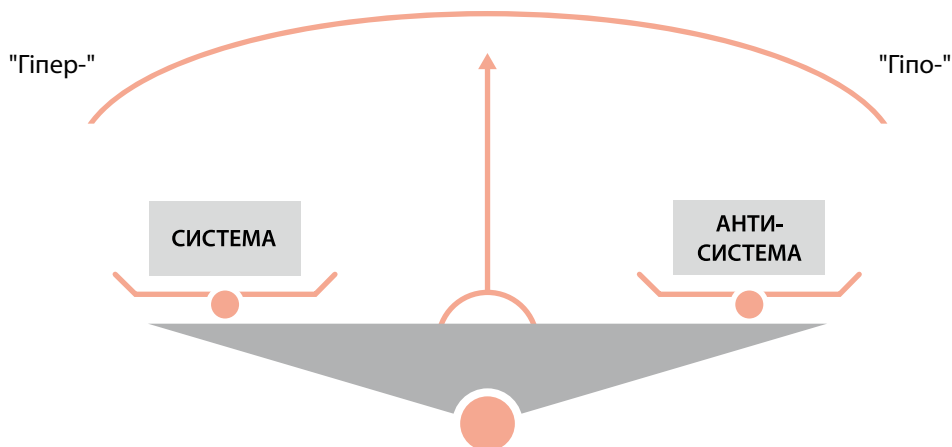
$$\uparrow \Delta H = \frac{\uparrow F}{A}; \quad \uparrow \Delta H = \frac{F}{\downarrow A}$$

Перший варіант запуску патологічного процесу можна назвати *насильницьким*, а другий – *патичним*. Для полегшення аналізу, будемо вважати, що всі патогенні чинники зі знаком “+” зумовлюють насильницький варіант, а зі знаком “-” – патичний. Це важливо знати, коли мова йде про причини патологічного процесу. Так, наприклад, в основі анемії може бути або посилене руйнування еритроцитів (знак “+”), або пригнічення еритропоезу (знак “-”). Алергія може спричинятися або надмірним надходженням в організм алергенів (знак “+”), або порушеннями систем, що інактивують медіатори алергії (знак “-”). Активація вільнорадикального окиснення в клітинах може бути зумовлена або посиленим утворенням первинних вільних радикалів (знак “+”), або недостатністю антиоксидантних систем (знак “-”) і т. д. Важливо знати, що багато патогенних чинників мають здатність одночасно посилювати збурення ($\uparrow F$) і послаблювати механізми антизбурення ($\downarrow A$), що робить патологічний процес від самого його початку декомпенсованим.

III. Принцип дисбалансу.

Багато параметрів гомеостазу мають здатність відхилятися як в один, так і в другий бік, а тому в організмі існують регуляторні системи з протилежним спрямуванням своєї дії, що працюють за принципом “система – антисистема” (напр., системи зсідання крові - антикоагуляційна система, система теплопродукції – система тепловіддачі, інсулін – контрінсулярні гормони, збудження нервових центрів – їх гальмування і т. д.). У нормі ці системи збалансовані, тобто мають таку активність, яка забезпечує підтримання параметрів гомеостазу у визначених рамках. При виникненні дисбалансу настають порушення гомеостазу. Вони можуть бути спрямовані як в один бік - $\uparrow \Delta H (+)$ (такі порушення будемо позначати префіксом гіпер- : гіперглікемія, гіперволемія, гіпертензія тощо), так і в другий – $\uparrow \Delta H (-)$ (у таких випадках будемо послуговуватися префіксом гіпо-: гіпоглікемія, гіповолемія, гіпотензія тощо).

Легко бачити (рис. 4.3), що кожне з порушень гомеостазу (і “гіпер”, і “гіпо”) може бути зумовлено двома чинниками (і тут двоваріантність!). Якщо позначимо активність системи - S , а антисистеми - AS , то $\Delta H = 0$, якщо $S = AS$ (баланс).

Рис. 4.3. Порушення балансу між системами і антисистемами як чинник розвитку патологічних процесів і хвороб

Порушення гомеостазу $\uparrow \Delta H (+)$ настають, якщо (1) $\uparrow S$ або (2) $\downarrow AS$. Відповідно $\uparrow \Delta H (-)$ виникає тоді, коли (1) $\downarrow S$ або (2) $\uparrow AS$.

Принцип дисбалансу в патогенезі можна застосовувати не тільки до регуляторних систем, а й до протилежно спрямованих процесів, що забезпечують гомеостаз в умовах обміну речовин і енергії між організмом та зовнішнім середовищем. Ідеться про процеси *надходження* (I) і *виведення* (O), які в нормі врівноважені і забезпечують водний, електролітний, азотний, енергетичний та інші баланси.

І в цьому випадку $\Delta H = 0$, якщо $I = O$ (баланс).

Порушення гомеостазу $\uparrow \Delta H (+)$ (позитивний баланс або “гіпер”) настають, якщо (1) $\uparrow I$ або (2) $\downarrow O$. Відповідно $\uparrow \Delta H (-)$ (негативний баланс або “гіпо”) виникає тоді, коли (1) $\downarrow I$ або (2) $\uparrow O$.

Сформульовані вище три принципи патогенезу нами покладено в основу аналізу конкретних патологічних процесів і хвороб. А отже, у наступних главах можна буде знайти конкретні приклади та ілюстрації кожної з висвітлених тут загальних закономірностей. Таким чином, ми розпочинаємо шлях від загального до конкретного і в процесі пізнавальної діяльності будемо не раз повертатися від конкретного до узагальнень.
